

ارزیابی تأثیر مؤلفه‌های توانمندسازی بوم‌گردی بر شبکه بهره‌برداران

تاریخ دریافت: ۹۷/۰۵/۱۲

تاریخ پذیرش: ۹۷/۱۰/۱۳

نورمحمد یعقوبی *

عبدالباسط مرادزاده **

عباس عرب ***

چکیده

بوم‌گردی یکی از رویکردهای نوین در توسعه گردشگری، به‌ویژه در مناطق روستایی و عشایری است. استان سیستان و بلوچستان با دارا بودن ۵۱ درصد جمعیت روستایی و عشایری در آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن، دارای ظرفیت‌های بی‌شماری به‌ویژه در ابعاد آداب و رسوم، خرده‌فرهنگ‌های محلی، صنایع دستی و ظرفیت‌های طبیعی و جغرافیایی است. این پژوهش با هدف بررسی میزان توانمندی کارآفرینان و دین‌غنان اقامتگاه‌های بوم‌گردی، در نتیجه‌ی فعالیت در این حوزه انجام شده است. روش پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از نوع توصیفی - پیمایشی است. جامعه‌ی آماری پژوهش، شامل کلیه بهره‌برداران و نیروهای فعال در اقامتگاه‌های بوم‌گردی در استان سیستان و بلوچستان به تعداد ۱۰۸ نفر بود که سرشماری شدند. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها در بخش توصیفی از میانگین و انحراف معیار و در بخش استنباطی از آزمون t با ارزش ثابت بهره‌گیری شد. یافته‌ها نشان می‌دهد که توسعه‌ی اقامتگاه‌های بوم‌گردی، شاخص‌های توانمندسازی روانشناختی و اجتماعی را ارتقاء داده اما در شاخص‌های اقتصادی و سیاسی، میزان اثرگذاری در حد قابل قبولی نبوده است.

کلمات کلیدی: بوم‌گردی، توسعه گردشگری، توانمندسازی، ساکنان محلی

مقدمه

بوم‌گردی، به مفهوم مسافرت مسئولانه به مناطق طبیعی، که به دنبال حفاظت از محیط و ارتقای رفاه ساکنان جوامع محلی است (ESTC, 2013)، به‌طور وسیعی به عنوان بخشی از توسعه پایدار صنعت گردشگری شناخته می‌شود. بنابراین باید از لحاظ ارائه مزایای

* استاد گروه مدیریت دانشگاه سیستان و بلوچستان

** نویسنده مسئول: عضو هیأت علمی گروه مدیریت دانشگاه ولایت ایران‌شهر Ab.moradzadeh@gmail.com

*** استاد مدعو گروه علوم تربیتی دانشگاه پیام‌نور مشهد و دکترای مدیریت آموزشی

فصلنامه علوم مدیریت ایران، سال سیزدهم، شماره ۵۰، تابستان ۱۳۹۷، صفحه ۱۰۳-۸۱

اجتماعی - اقتصادی و پیامدهای محیطی در سطح محلی و جهانی، قابل ارزیابی باشد. توزیع مزایای بوم‌گردی، مهم‌ترین محور بحث در توسعه پایدار گردشگری، به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه است. با این وجود، تحقیقات موجود نشان می‌دهد که عدالت در توزیع مزایای بوم‌گردی، یک چالش پیچیده و دشوار است و نیاز به تجزیه و تحلیل افزون‌تری دارد (Charnley, 2005; Cobbinah, Black & Thwaites, 2015; Kagarama, 2004; Stone & Wall, 2004; Southgate, 2006; Bizoza, & Kayigamba, 2012). استدلال می‌شود که بوم‌گردی باید به‌طور جامع در محیط‌های محلی مفهوم‌سازی شده تا به‌طور معناداری، ارتباط بین محیط طبیعی و جوامع محلی را ارزیابی کرده و پیامدهای پایداری را که مبتنی بر نیازهای جامعه‌ی محلی و اهداف محیطی است، برآورده سازد (Adu-Ampong, 2017; Black & Cobbinah, 2016; Ross & Wall, 1999). در حقیقت، این موضوع با اهداف توسعه پایدار سازمان ملل متحد، مخصوصاً در مورد حفاظت از جنگل‌ها، آب و مقابله با تغییرات آب و هوایی و نیز بهبود شرایط زندگی مردم محلی، سازگار است (Nilsson, Griggs, & Visbeck, 2016).

استان سیستان و بلوچستان در جنوب شرقی ایران دارای گسترده‌ترین جمعیت روستایی در بین استان‌های کشور می‌باشد که بر اساس آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن، حدود ۵۱ درصد جمعیت آن، در مناطق روستایی و عشایری ساکن هستند.^۱ از سوئی، این استان از لحاظ گستره جغرافیایی، دومین استان پهناور کشور است که کلکسیون از مؤلفه‌های طبیعی، جغرافیایی، فرهنگی و آداب و رسوم را در خود جای داده است. این پتانسیل‌ها، که در مناطق مختلف استان، شرایط منحصر بفردی نیز دارد، بسترهای بسیار مناسبی برای توسعه گردشگری و به‌طور خاص، بوم‌گردی دارد. میراث باستانی و فرهنگی (در شهرهای زابل، ایرانشهر، سراوان و چابهار^۲)، جاذبه‌های کویری^۳ (در اطراف شهر زاهدان)، قابلیت‌های کوهستانی (منطقه وسیع گردشگری در حاشیه قلّه نیمه فعال تفتان^۴ شهرستان خاش)، رودخانه‌های پرآب (اطراف شهرستان سرباز^۵)، دریا و ساحل^۶ (شهرستان‌های چابهار و کنارک)، محصولات کشاورزی در تمام فصول (سبزی و صیفی‌جات، پسته، زردآلو و انار در خاش؛ گونه‌های متعدد خرما در سراوان و ایرانشهر؛ محصولات گرمسیری منحصر بفرد از قبیل موز، انبه، گواوا، چیکو، تمر هندی، نارگیل و پاپایا در شهرستان چابهار)، نمونه‌هایی قابل ذکر از پتانسیل‌هایی

هستند که می‌توانند مولدِ جذابیت‌های منحصربفردی باشند که علاقه‌مندان طبیعت و بوم‌گردی را به سمت خود جذب نمایند. در کنار این‌ها، خرده‌فرهنگ‌های بومی که از منطقه‌ای به منطقه دیگر متفاوت بوده، آداب و رسوم محلی، صنایع دستی^۷، غذاهای سنتی و موسیقی غنی و متنوع، ظرفیت‌های دیگری هستند که زمینه‌های بالقوه‌ی بسیاری برای رشد و توسعه‌ی بوم‌گردی در استان هستند. اگر چه با وجود زمینه‌های یاد شده، تاکنون بهره‌برداری مناسبی از این ظرفیت‌ها نشده، اما آمار رو به رشد کسب-وکارهای بوم‌گردی در استان در سال‌های اخیر^۸، نوید توسعه‌ی این صنعت نوپا، اما با اهمیت را می‌دهد. از آنجایی که توسعه‌ی بوم‌گردی بر محوریت جامعه‌ی محلی میسر می‌شود، مقوله‌ی توانمندسازی، در این فرایند، از اهمیت مضاعفی برخوردار است. این رویکرد در ادبیات این حوزه، از دو منظر مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد. از سوئی، جامعه و ساکنان محلی برای برای فعالیت مؤثر در این صنعت، نیاز به توانمندسازی دارند، و از سوئی دیگر، توسعه‌ی بوم‌گردی نیز می‌تواند زمینه‌ساز ایجاد مؤلفه‌های توانمندی در بین ساکنان محلی شود. با توجه به فعالیت حدود دو ساله‌ی ۱۵ کارآفرین بهره‌بردار اقامتگاه بوم‌گردی در استان، این پژوهش، مبتنی بر دیدگاه دوم، قصد دارد ضمن شناسایی مؤلفه‌های توانمندسازی در حوزه‌ی گردشگری جامعه‌محور، به اولویت-بندی این مؤلفه‌ها از دیدگاه ذینفعان محلی بپردازد. بنابراین، رویکرد پژوهش حاضر آن است که مهم‌ترین زمینه‌های توانمندی بهره‌برداران و به‌طور کلی، جامعه‌ی محلی را که حاصل توسعه‌ی بوم‌گردی در مناطق منتخب است، مورد ارزیابی قرار دهد. بر این اساس، پاسخگویی به سئوالات زیر، هدف اصلی پژوهش را شکل می‌دهد:

- توسعه‌ی اقامتگاه‌های بوم‌گردی، تا چه میزان بر ارتقای توانمندسازی روانشناختی بهره‌برداران مؤثر بوده است؟
- توسعه‌ی اقامتگاه‌های بوم‌گردی، تا چه میزان بر ارتقای توانمندسازی اقتصادی بهره‌برداران مؤثر بوده است؟
- توسعه‌ی اقامتگاه‌های بوم‌گردی، تا چه میزان بر ارتقای توانمندسازی اجتماعی بهره‌برداران مؤثر بوده است؟
- توسعه‌ی اقامتگاه‌های بوم‌گردی، تا چه میزان بر ارتقای توانمندسازی سیاسی بهره‌برداران مؤثر بوده است؟

مبانی نظری

بوم‌گردی؛ مفاهیم و اصول پایه‌ای

بوم‌گردی^۱، نوع جدیدی از گردشگری است که یک منبع مصرفی نیست، بلکه برای افراد با خصوصیات ماجراجو و علاقمند به یادگیری مناسب بوده و بر مکان‌های طبیعی، فرهنگی و تاریخی که کمتر مورد توجه هستند، متمرکز است (Mayaka and Prasad, 2016; Liu et al., 2013; Lenao and Basupi, 2016). مقصود از چنین جنبشی، درک و فهم فرهنگ طبیعی و اجتماعی مناطق مشخصی است (Sirakaya et al, 1999). هدف توسعه بوم‌گردی، حفاظت از مناطق طبیعی، از طریق کسب درآمد، حفاظت از محیط، آموزش و مشارکت مردم محلی بوده (Ross and Wall, 1999; Das and Chatterjee, 2015) و مبتنی بر این ایده است که محیط، یک منبع محلی است که ارزش اقتصادی از طریق جذب گردشگران فراهم می‌کند (Bjork, 2000; Chiu et al., 2014; Cobbinah, 2015). تاکنون تعاریف متعددی از بوم‌گردی ارائه شده است. در جدول ۱، برخی از این تعاریف، ذکر شده است.

به طور مشخص، بوم‌گردی اغلب در اکوسیستم‌های طبیعی و شکننده قرار دارد و در معرض آسیب‌رسانی به دارایی‌های زیست‌محیطی از طریق انتشار زباله‌ها، و خسارت به تنوع زیست‌محیطی و زیست‌گاه‌های حیات وحش است. بنابراین، ایجاد اصول جهانی و ملی جهت هدایت فعالیت‌های بوم‌گردی به منظور توسعه موفق این حوزه، به ویژه در کشورهای در حال توسعه ضروری است. تلاش برای ایجاد اصول توسعه بوم‌گردی قبل از دهه ۱۹۹۰ (Epler Wood, 2002) در واکنش به اثرات زیانبار زیست‌محیطی و اجتماعی فرهنگی گردشگری انبوه آغاز شد. محققان و سازمان‌های بین‌المللی (از قبیل Donohoe & Needham, 2006; TIES, 2013)، اصول بوم‌گردی را که مبتنی بر ویژگی‌های مختلف این پدیده هستند، شناسایی کرده و توسعه داده‌اند.

جدول ۱. تعاریف بوم‌گردی از دیدگاه صاحب‌نظران

منبع	تعریف بوم‌گردی
(Brandon, 1996)	نوعی از گردشگری است که گردشگری مبتنی بر طبیعت را مدنظر دارد.
(Ross and Wall, 1999)	نوعی از گردشگری پایدار شناخته شده که به حفاظت و توسعه محیط زیست کمک می‌کند.
(Weaver, 2001)	بوم‌گردی به عنوان روشی پایدار برای توسعه مناطقی با منابع متعدد گردشگری شناخته شده است.
(Drumm and Moore, 2002)	شکلی از گردشگری است که هدف آن، کمک به توسعه اقتصادی جوامع محلی است.
(Fung and Wong, 2007)	گردشگری که دارای منابع طبیعی پایدار است، بوم‌گردی نامیده می‌شود.
(Ryngnga, 2008)	بوم‌گردی که به عنوان گردشگری اکولوژیکی شناخته می‌شود، منجر به جذب افراد علاقه مند و آگاه به مسائل زیست محیطی و اجتماعی می‌شود.
(Bunruamkaew and Murayama, 2012)	بوم‌گردی به عنوان یک روش گردشگری، در دهه ۱۹۹۰ به منظور کاهش معایب گردشگری متعارف (توده ای) در پاسخگویی به نیازهای توسعه پایدار شکل گرفت.
(Ars and Bohanec, 2010)	بوم‌گردی را می‌توان با پنج مفاهیم زیر تعریف کرد: حفاظت از طبیعت، تأثیر کم، پایداری، مشارکت معنادار جامعه و آموزش زیست محیطی.
(Jeong et al., 2014)	بوم‌گردی یک موضوع مهم است که به عنوان یک شکل از گردشگری پایدار شناخته شده و انتظار می‌رود که به حفاظت از محیط زیست و توسعه اقتصادی کمک کند.
(Cobbinah, 2015)	بوم‌گردی به عنوان یک استراتژی توسعه پایدار، مبتنی بر پنج اصل است: محرکی برای حفاظت از محیط زیست؛ تشویق مشارکت جامعه(تعاون و همکاری مردم محلی)؛ توانمندسازی گروه‌های آسیب‌پذیر(به عنوان مثال، زنان)؛ ارائه مزایای اقتصادی و حفظ فرهنگ محلی.

در این اصول که توسط محققان و سازمان‌های بین‌المللی ایجاد شده، شباهت‌هایی وجود دارد. به عنوان مثال، اصول بوم‌گردی که توسط پیچ و داوولینگ (۲۰۰۲) ارائه شده اند، شبیه به اصولی است که توسط انجمن بین‌المللی بوم‌گردی توسعه داده شده است (Cobbinah, 2015: 182). انجمن بین‌المللی بوم‌گردی، اصول این حوزه را شامل به حداقل رساندن اثرات مخرب، ارائه تجربیات مثبت هم برای بازدیدکنندگان و هم جامعه میزبان، ارائه مزایای اقتصادی مستقیم برای حفاظت از منابع، ارائه مزایای مالی و توانمندسازی مردم محلی و افزایش حساسیت جوامع میزبان به بافت اجتماعی و محیطی ارائه کرده است (TIES¹, 1990). هونیز (۲۰۰۸) نیز این اصول را مشتمل بر سفر

به مقاصد طبیعی، به حداقل رساندن اثرات مخرب، ارتقاء آگاهی‌های زیست محیطی، ارائه کردن مزایای اقتصادی مستقیم برای حفاظت از منابع، ارائه مزایای مالی و توانمندسازی مردم محلی، احترام به فرهنگ محلی و حمایت از حقوق بشر و جنبش‌های دموکراتیک معرفی کرده است (Honey's, 2009). کوبینا (۲۰۱۵)، پس از بررسی ویژگی‌های مشترک بوم‌گردی مبتنی بر مطالعات گذشته، اصول این حوزه را شامل حفاظت محیطی، حفظ فرهنگ محلی، مشارکت جامعه، مزایای اقتصادی و توانمندسازی گروه‌های آسیب‌پذیر معرفی کرده است (Cobbinah, 2015: 182).

البته باید در نظر داشت که منافع توسعه اکوتوریسم دوسویه است به این معنا که ضمن ایجاد فرصت‌های شغلی برای مردم محلی، می‌تواند شرایطی مناسبی جهت حفاظت و استفاده پایدار از عرصه‌های طبیعی و تنوع زیستی را با حمایت مردم محلی و نیز گردشگران فراهم آورد. با این وجود، به رغم افزایش محبوبیت اکوتوریسم، برخی معتقدند که سیاست‌گذاری‌های کنونی اکوتوریسم در بسیاری از نقاط جهان، منافع جوامع محلی را به درستی تأمین نمی‌کند. زیرا اغلب اوقات، این مفهوم به درستی درک نشده و بیشتر مورد سوءاستفاده قرار گرفته است. این گروه تنزل محیط زیست، تخریب زیست‌بوم حیات وحش، بی‌عدالتی اقتصادی، بی‌ثباتی و تغییرات منفی اجتماعی-فرهنگی جوامع محلی را بخشی از مشکلات مرتبط با توسعه اکوتوریسم می‌دانند. در این رابطه هر چند برخی محققین ابراز می‌کنند که در عمل اکوتوریسم در رسیدن به اهداف خود ناموفق است، اما شواهد جهانی برآیندهای مختلفی از اکوتوریسم را نشان می‌دهند، چنانچه نمونه‌های موفق آن کم نیستند (Dass & Chatterjee, 2015: 4).

مبتنی بر دیدگاه‌های ارائه شده، توانمندسازی ساکنان محلی، از اصول اساسی در توسعه برنامه‌های گردشگری در جوامع محلی است. در ادبیات مدیریت جوامع محلی و توسعه پایدار، بر ایجاد بسترهای توانمندساز تأکید زیادی می‌شود. در واقع بعد از ناکارآمدی رویکردهای دولت‌محور، بسیاری از صاحب‌نظران بر مشارکت جوامع محلی در پروژه‌های توسعه‌ای اذعان نموده و اعتقاد دارند این رویکرد توسعه‌ای، نسخه‌ای موثر در جهت تسریع و تسهیل فرایند توسعه در این جوامع است.

بوم‌گردی و توانمندسازی

بوم‌گردی برای موفقیت برنامه‌های رفاه مردم محلی و محیط‌شان بسیار اهمیت دارد. برای اینکه مردم محلی مزایای خود را به حداکثر رسانده و بر برنامه‌های بوم‌گردی در مناطق خود کنترل داشته باشند، آکاما (۱۹۹۶) ابتکاراتی پیشنهاد کرده است که هدف آن، توانمندسازی^{۱۱} مردم محلی است: جامعه‌ی محلی باید نسبت به تصمیم‌گیری در ارتباط با انواع تسهیلات گردشگری و همچنین برنامه‌های حفاظت از محیط زیست و نیز چگونگی به اشتراک گذاری هزینه‌ها و مزایای گردشگری بین ذینفعان مختلف، توانمند شود (Akama, 1996: 573).

بوم‌گردی به توانمندسازی جامعه محلی از طریق فراهم کردن مزایای اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و روانشناختی کمک می‌کند. دستاوردهای اقتصادی منظم ناشی از ایجاد اشتغال و فرصت‌های تجاری، جامعه را از لحاظ اقتصادی، توانمند می‌کند (Das & Chatterjee, 2015: 9). چارچوب توانمندسازی شیونز (۱۹۹۹) برای فراهم کردن مکانیزمی که بتواند اثرات ابتکارات بوم‌گردی را بر جوامع محلی تعیین کند، طراحی شده است (به جدول ۲ نگاه کنید). این چارچوب توانمندسازی می‌تواند توسط جوامع و سازمان‌های توسعه‌ای که قصد برنامه‌ریزی در جهت توسعه فعالیت‌های بوم‌گردی دارند، مورد استفاده قرار گیرد. چهار سطح توانمندسازی که در این چارچوب مورد استفاده قرار می‌گیرند عبارت‌اند از: توانمندسازی روانشناختی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی (مبتنی بر دیدگاه فریدمن) (Scheyvens, 1999: 247).

توانمندسازی روانشناختی هنگامی رخ می‌دهد که ابتکارات گردشگری، عزت نفس و غرور افراد را افزایش می‌دهد (Ramos & Prideaux, 2013). بنابراین، هنگامی می‌تواند ارتقا یابد که احساس فخر و عزت نفس بر حسب شناخت بازدیدکنندگان از منابع فرهنگی و طبیعی در درون جامعه‌ای که بازدید می‌کنند، به ساکنان محلی دست دهد (Scheyvens, 1999). بولی و همکاران (۲۰۱۴)، همچنین توانمندسازی روانشناختی را یکی از بهترین پیش‌بینی‌کننده‌های حمایت ساکنان از گردشگری دانسته‌اند. توانمندسازی اجتماعی نیز می‌تواند نقش حیاتی در رشد اقتصادی کشورهای در حال توسعه ایفاء کند، بدین مفهوم که باید در مطالعات مربوط به توسعه گردشگری مورد استفاده قرار گیرد (Okazaki, 2008: 516-515). این نوع از توانمندسازی هنگامی رخ می‌-

دهد که فعالیت‌های مربوط به برنامه‌ریزی گردشگری، روابط محلی را تقویت کرده و منجر به افزایش انسجام اجتماعی شود (Scheyvens, 1999). شیونز (۲۰۰۰)، توانمندسازی اجتماعی را به عنوان «موقعیتی که در آن احساس انسجام و یکپارچگی اعضای جامعه از طریق فعالیت‌هایی از قبیل بوم‌گردی تأیید و یا تقویت می‌شود»، تعریف کرده است. تسهیم اعضای جامعه در درآمد حاصل از بوم‌گردی، از طریق فراهم کردن زیرساخت‌ها، آموزش و بهداشت، به بهبود معیشت محلی کمک می‌کند. این امر مردم را قادر می‌سازد تا با هماهنگی بیشتری در کنار هم زندگی کرده، بنابراین، منجر به توانمندسازی اجتماعی می‌شود. در حالی که مشارکت در فرایندهای تصمیم‌گیری منجر به توانمندسازی سیاسی می‌شود، توانمندی روانشناختی، عزت نفس اعضای جامعه است که می‌تواند با شناخت بازدیدکنندگان از منابع فرهنگی، طبیعی و بافت سنتی جامعه محلی ارتقاء یابد (Nyuapane & Poudel, 2011). سیمونز و پارسونز (۱۹۸۳)، همچنین خاطر نشان می‌کنند که توانمندسازی اجتماعی شامل تغییر در ساختار اجتماعی جامعه نیز می‌شود (Strzelecka et al, 2017). ابعاد توانمندسازی سیاسی نیز، احتمالاً یکی از رایج‌ترین جنبه‌های توانمندسازی در برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری است (Strzelecka & Wicks, 2015; Timothy, 2007). ساکنانی که در جهت گردشگری، توانمندسازی سیاسی می‌شوند، اثربخشی سیاسی نشان داده و برای به‌کارگیری منابع اجتماعی و سیاسی، تحریک می‌شوند (Zimmerman & Zahniser, 1991). دانش و اطلاعات و به‌ویژه بالا بردن آگاهی ساکنان از فرصت‌های موجود، منجر به کمک افراد توانمند به تصمیم‌گیرندگان گردشگری می‌شود (Cole, 2006). سوفیلد (۲۰۰۳)، اشاره می‌کند که توانمندسازی سیاسی، عمدتاً در فرهنگ‌های دموکراتیک اتفاق افتاده و بنابراین، انتقال دانش و ارتقای رهبران محلی را تسهیل می‌کند (Strzelecka et al, 2017: 63). برای ارزیابی اثرات بوم‌گردی بر توانمندسازی اقتصادی، باید فرصت‌های شغلی ایجاد شده در این زمینه در ابعاد رسمی و غیر رسمی و همچنین میزان فرصت‌های تجاری ایجاد شده را مورد بررسی قرار دهیم (Wilkinson & Pratiwi, 1995).

جدول ۲. چارچوبی برای تعیین تأثیر ابتکارات بوم‌گردی در جوامع محلی (Scheyvens, 1999: 247)

انواع توانمندسازی	نشانه‌های توانمندسازی	نشانه‌های عدم توانمندسازی
توانمندسازی اقتصادی	بوم‌گردی منجر به ایجاد منافع اقتصادی پایدار برای جامعه محلی می‌شود. ارتقای نقدینگی، منجر به بهبود سیستم آب و ساخت خانه‌هایی با مصالح با دوام‌تر خواهد شد.	بیشترین منافع بوم‌گردی، به نخبگان محلی، بهره‌برداران غیر محلی و سازمان‌های دولتی می‌رسد. صرفاً تعداد اندکی از افراد یا خانواده‌ها به مزایای اقتصادی مستقیم از بوم‌گردی دسترسی پیدا کرده، در حالی که سایرین به دلیل فقدان سرمایه و یا مهارت‌های مناسب، نمی‌توانند در توزیع منافع اقتصادی شریک شوند.
توانمندسازی روانشناختی	اعتماد به نفس بسیاری از اعضای جامعه محلی به دلیل شناخت بازدیدکنندگان از ارزش‌های فرهنگی، آداب و رسوم و سنت‌هایشان ارتقاء می‌یابد. افزایش اعتماد به نفس جامعه، منجر به تمایل بیشتر آنها برای جستجوی فرصت‌ها در جهت آموزش و یادگیری می‌شود.	بسیاری از افراد، در منافع بوم‌گردی سهم نمی‌شوند. این موضوع، منجر به سرافکنندگی، بی‌علاقگی و دل‌سردی آن‌ها نسبت به خلق ابتکارات محلی می‌شود.
توانمندسازی اجتماعی	بوم‌گردی، تعادل جامعه محلی را حفظ کرده و یا آن را افزایش می‌دهد. وقتی افراد و خانواده‌ها برای ایجاد یک کسب و کار موفق با یکدیگر همکاری می‌کنند، انسجام اجتماعی بهبود می‌یابد.	برخی از افراد جامعه، تحت تأثیر ارزش‌های غیر بومی قرار گرفته و بنابراین، از احترام به فرهنگ بومی، بزرگان و ریش سفیدان کاسته می‌شود. به جای همکاری، افراد، خانواده‌ها، گروه‌های قومی و یا اجتماعی و اقتصادی، برای دستیابی به منافع بوم‌گردی با یکدیگر رقابت مخرب می‌کنند.
توانمندسازی سیاسی	انجمن‌ها و اتحادیه‌هایی که فعالیت‌های بوم‌گردی را دنبال می‌کنند، زمینه ارائه نظرات گروه‌های اجتماعی (از قبیل زنان، جوانان و دیگر گروه‌های محروم) را فراهم نموده و از این طریق، فرصت‌هایی برای مشارکت این گروه‌ها در ساختارهای تصمیم‌گیری فراهم می‌شود.	جامعه دارای رهبری محلی استبدادی و خودخواهانه می‌شود. موسسات مجری و ناظر بر فعالیت‌های بوم‌گردی، جامعه محلی را به عنوان اعضای منفعل قلمداد کرده، و آنها را در فرایند تصمیم‌گیری مشارکت نمی‌دهند. بنابراین، اکثریت جامعه احساس می‌کنند که نمی‌توانند در رابطه با اینکه ابتکارات بوم‌گردی چه باشد و چگونه طراحی شود، ابراز نظر کنند.

این چارچوب توانمندسازی برای تحلیل اثرات کسب و کارهای بوم‌گردی بر جامعه محلی، تلاش برای تأکید بر اهمیت جوامع محلی در کنترل و به اشتراک گذاری منافع طرح‌های بوم‌گردی در منطقه خود، طراحی شده است. منطق نهفته در این چارچوب

این است که بوم گردی باید حفاظت و توسعه در مناطق محلی را ارتقاء دهد. این چارچوب هم برای کشورهای غربی و هم کشورهای در حال توسعه، قابلیت کاربرد دارد. اما با توجه به اینکه ایده‌ی اصلی آن مفهوم توانمندسازی است، شاید برای تحلیل میزان دسترسی افراد بومی و یا گروه‌های محروم تر در یک محدوده به منافع بوم گردی، مناسب تر باشد (Scheyvens, 1999: 249).

پیشینه تجربی پژوهش

فرجی راد و احسانی (۱۳۹۰)، تأثیر اقامتگاه‌های محلی بر ارتقای سطح زندگی جامعه محلی را مورد بررسی قرار دادند. نتایج پژوهش آن‌ها حاکی از آن است که وجود اقامتگاه‌های بوم گردی منجر به ارتقای کیفیت زندگی جامعه بومی شده است. در پژوهش عینالی و همکاران (۱۳۹۳)، که به ارزیابی نقش اکوتوریسم در توسعه مناطق روستایی پرداخته شده است، یافته‌ها حکایت از آن دارد که توسعه بوم گردی بر مؤلفه‌های اقتصادی، کالبدی و زیست محیطی با درجات متفاوت، تأثیر مثبتی دارد. «توسعه گردشگری در روستای گرمه استان اصفهان: تحلیل نقش تسهیلگر و پایداری فعالیت‌ها» عنوان پژوهش علاءالدینی و امین‌زاده (۱۳۹۳) است. نتیجه‌گیری آن‌ها نشان می‌دهد که مردم گرمه در کل از توسعه گردشگری در روستایشان رضایت دارند، هر چند که فرهنگ و رفتار متفاوت گردشگران، تفاوت اولویت‌های گردشگری و اولویت‌های روستائیان و رقابت‌های میان طایفه‌ای موجب بروز پاره‌ای نارضایتی‌ها نسبت به حضور گردشگران و فعالیت‌های تسهیل‌گر شده است. حیدری ساریان و ملکی (۱۳۹۴)، در پژوهشی به ارزیابی نقش گردشگری روستایی در توانمندسازی جامعه محلی پرداختند. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که گردشگری در توانمندسازی اجتماعی ساکنان مناطق روستایی نقش به‌سزایی دارد. صالحی و همکاران (۱۳۹۷)، مشارکت محلی و توسعه بوم گردی در روستای جنت رودبار را در پژوهشی مورد مطالعه قرار دادند. نتایج پژوهش آن‌ها نشان داد که نگرش جامعه محلی نسبت به توسعه بوم گردی مثبت است. همچنین، نسبت به اثرات و پیامدهای اجتماعی _ فرهنگی _ اقتصادی و محیط زیستی آگاه بوده و بر همین اساس، از طرح‌های توسعه بوم گردی حمایت می‌نمایند. استرونا و گوردیلو (۲۰۰۸)، در پژوهشی با عنوان «دیدگاه‌های جامعه نسبت به بوم-

گردی»، به ارزیابی دیدگاه‌های رهبران محلی از اثرات حاصل از بوم‌گردی بر جوامع‌شان پرداخته‌اند. نتایج پژوهش آن‌ها نشان می‌دهد، جامعه‌ی محلی به مزایای اقتصادی رسیده، عزت نفس ساکنان تقویت شده و سازماندهی جامعه بهبود یافته است. اما در طول زمان، ضمن کاهش روابط متقابل، تعارضات اجتماعی بیشتر شده است. «محصولات و فعالیت‌های مرتبط با بوم‌گردی و پایداری اقتصادی کاشانه‌های کوچک و متوسط در ایسلند»، عنوان پژوهشی است که جعفر و مائدین (۲۰۱۲) انجام داده‌اند. در این پژوهش نتیجه‌گیری شده است که توسعه محصول و فعالیت‌های کاشانه‌های کوچ و متوسط بوم‌گردی، به شدت با جاذبه‌های زیست‌محیطی مرتبط است، بنابراین، به‌طور مثبت به پایداری اقتصادی این اقامت‌گاه‌های بوم‌گردی کمک می‌کند. داس و چاترجی (۲۰۱۵)، در پژوهشی با عنوان «بوم‌گردی؛ نوشدارو یا معضل؟»، با استفاده از رویکرد تحلیل محتوا، به ارزیابی مقالات منتشر شده در نشریات مرتبط با این حوزه از سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۳ پرداختند. یافته‌های آنها نشان داد که پیامدهای بوم‌گردی در نقاط مختلف دنیا، حاکی از نتایج ناهمگونی است. اگر چه گزارش‌های موفقیت بسیاری وجود دارد اما لیست شکست‌های طولانی نیز قابل ذکر است. با توجه به مشکلات ساختاری، عملیاتی و فرهنگی، بوم‌گردی در بسیاری از مناطق، تبدیل به یک معضل می‌شود. بنابراین، بوم‌گردی باید مبتنی بر نظارت، ارزیابی و مدیریت مناسب مکان‌یابی تعریف شود. «توسعه‌ی بوم‌گردی و توانمندسازی زنان در بوتسوانا»، عنوان پژوهشی است که لنائو و باسویی (۲۰۱۶) انجام دادند. با استفاده از نظریه «تبادل اجتماعی»، آن‌ها استدلال کردند که توسعه‌ی بوم‌گردی، اثرات دو جانبه‌ای شامل توانمندسازی و عدم توانمندسازی زنان در جامعه روستایی بوتسوانا دارد. کوبینا و همکاران (۲۰۱۷) در پژوهشی با عنوان «بوم‌گردی در منطقه حفاظت شده کاکوم، غنا: سیاست‌ها، اقدامات و پیامدهای محلی»، نتیجه‌گیری کردند که مزایای بوم‌گردی در مجاورت منطقه حفاظت شده کاکوم، محدود و هزینه‌های آن علیرغم افزایش تعداد گردشگران و خلق درآمد، گسترده بوده است. این پژوهش تأکید کرده است که مزایای جوامع محلی از طریق توسعه بوم‌گردی در این منطقه، زمانی افزایش خواهد یافت که: ۱) مبتنی بر حمایت از فقرا باشد و نه صرفاً رویکرد حفاظت از محیط زیست؛ ۲) اهداف بطور کلی علاوه بر منافع آژانس‌های محیط زیستی و دولتی، شامل بهبود معیشت جامعه محلی

شود؛ ۳) جامعه محلی نقش خود را درک کرده و بطور فعالانه مشارکت کند و ۴) مشارکت، مبتنی بر توانمندسازی جامعه محلی و نظارت بر فعالیتهای بوم‌گردی باشد. «نوع‌شناسی رویکرد توسعه بوم‌گردی و ارزیابی از دیدگاه پایداری: مورد مطالعه، استان مازندران» عنوان پژوهش مصمم و همکاران (۲۰۱۶) است که در آن به بررسی رویکرد حاکم بر توسعه بوم‌گردی در استان مازندران و ارزیابی پایداری آن از دیدگاه جامعه محلی پرداخته شده است. یافته‌های این مطالعه نشان داده است که توسعه بوم‌گردی در این منطقه، مبتنی بر یک رویکرد تطبیقی (ترکیبی از بازارگرایی^{۱۲} و عوامل اقتصادی) است که منجر به ایجاد ارتباطات و تعاملات قدرت نابرابر بین محیط طبیعی و انسان از یک سو و ساکنان و بازدیدکنندگان از سوی دیگر می‌شود. بنابراین، این پژوهش نتیجه‌گیری کرده است که مبتنی بر ارزیابی پایداری بوم‌گردی از دیدگاه جامعه محلی، این صنعت در استان مازندران ناکارآمد است. آرسیک، نیکولیک و زیکوویک (۲۰۱۷) در پژوهشی با عنوان «مدل ترکیبی SWOT-ANP-FANP برای اولویت‌بندی راهبردهای توسعه پایدار بوم‌گردی در پارک ملی دیرآپ، صربستان»، استراتژی‌هایی را که امکان توسعه پایدار بوم‌گردی در پارک ملی را فراهم می‌کند در ماتریس SWOT تعریف کرده‌اند. همچنین با استفاده از فرایند تحلیل شبکه ای چند معیاره و فرایند تحلیل شبکه ای فازی، این استراتژی‌ها را اولویت‌بندی کرده‌اند. مهم‌ترین استراتژی‌های معرفی شده، شامل ارتقای استانداردهای اتحادیه اروپا و مشارکت دانشگاه‌ها و سازمان‌های غیر دولتی در توسعه بوم‌گردی هستند.

روش

هدف اصلی این پژوهش، ارزیابی میزان توانمندی بهره‌برداران اقامتگاه‌های بوم‌گردی در اثر فعالیت در این حوزه است. از این رو، ماهیت پژوهش، «توصیفی-تحلیلی» و شیوه‌ی گردآوری داده‌ها «پیمایشی» بوده است. از لحاظ هدف نیز، از نوع کاربردی-توسعه‌ای می‌باشد. جامعه‌ی آماری پژوهش، کلیه بهره‌برداران و عوامل فعال در اقامتگاه‌ها به تعداد ۱۰۸ نفر می‌باشد که سرشماری شدند. البته لازم بذکر است تعداد افرادی که در این حوزه بطور غیر مستقیم فعالیت داشتند، بیش از این رقم بود اما محققین برای دستیابی به اطلاعات قابل اعتمادتر، در مرحله اول، لیست کامل فعالین این حوزه را از اداره کل

میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان سیستان و بلوچستان تهیه و با بررسی رزومه و سابقه فعالیت افراد، اقامتگاه‌هایی را که از سابقه بیشتری برخوردار بودند، به عنوان نمونه آماری انتخاب نمودند. همچنین با توجه به اینکه پژوهشی با محوریت بوم‌گردی برای اولین بار در سطح اقامتگاه‌های بوم‌گردی استان سیستان و بلوچستان انجام می‌شد، محققین سعی نمودند تمامی پرسشنامه‌های توزیع شده‌ی جمع‌آوری شود. در برخی موارد که دسترسی مقدور بود، از طریق مراجعه حضوری به اقامتگاه، سعی شد، افراد مورد مطالعه، پرسشنامه‌ها را در حضور محققین تکمیل نمایند و در مواردی که به دلیل بُعد مسافت، امکان حضور محققین میسر نبود، سعی شد از طریق تماس تلفنی به ابهام‌های پرسش‌شوندگان پاسخ داده شده تا امکان جمع‌آوری پرسشنامه‌ها با کیفیت مناسب فراهم شود. ابزار گردآوری داده‌ها عبارت است از پرسشنامه محقق‌ساخته «ارزیابی توانمندسازی» که با توجه به چهار بعد «توانمندسازی روانشناختی»، «توانمندسازی اقتصادی»، «توانمندسازی اجتماعی» و «توانمندسازی سیاسی»، طراحی شد. به منظور تدوین پرسشنامه حاضر، پژوهش‌های متعدد داخلی و خارجی مورد بررسی قرار گرفتند. این پژوهش‌ها عمدتاً مطالعاتی بودند که به ارزیابی و پایش میزان توانمندی بهره‌برداران پروژه‌های گردشگری در مناطق روستایی بعد از انجام طرح‌ها پرداخته بودند. سئوالات و یا شاخص‌هایی که به کرات در این پژوهش‌ها تکرار شده بودند، و به عبارتی دارای بیشترین فراوانی بودند، استخراج شده و در طراحی نهایی پرسشنامه‌ی این پژوهش مورد استفاده قرار گرفتند. بعد توانمندی اقتصادی دارای ۶ سؤال بوده که به بررسی میزان منتفع شدن بهره‌برداران از مزایای اقتصادی پروژه‌ها می‌پردازد. بعد توانمندی روانشناختی دارای ۵ سؤال بوده که به بررسی میزان آگاهی بهره‌برداران و ساکنان محلی از قابلیت‌ها و پتانسیل‌های گردشگری می‌پردازد. سومین بعد سنجش، توانمندی اجتماعی است که دارای ۶ سؤال بوده و میزان تقویت انسجام اجتماعی در قالب داشتن احساس مسئولیت نسبت به یکدیگر را می‌سنجد. آخرین بعد، توانمندی سیاسی با ۶ سؤال بوده است که میزان مشارکت بهره‌برداران در فرایند تصمیم‌گیری راجع به طرح‌ها و برنامه‌های بوم‌گردی و تعامل با سیستم دولتی را می‌سنجد. سطح انسجام محلی در قالب داشتن احساس مسئولیت نسبت به یکدیگر را می‌سنجد. بر این اساس، برای سنجش میزان توانمندی بهره‌برداران از پرسشنامه‌ای ۲۳ سئوالی

استفاده شد که پایایی آن با استفاده از روش آلفای کرونباخ، پس از حذف سوالات ۵، ۶، ۱۰، ۱۸ و ۲۱ که باعث کاهش پایایی می‌شدند، ضریب ۰,۶۸ به دست آمد و روایی آن نیز از نوع روایی سازه، به شرح زیر مورد سنجش قرار گرفت:

برای این منظور از تحلیل عاملی اکتشافی و استفاده از روش تحلیل مؤلفه‌های اصلی، ساختار عاملی پرسشنامه مورد بررسی قرار گرفت. شاخص کفایت نمونه‌گیری برابر ۰,۵۴ و نتیجه آزمون بارتلت^{۱۳} با درجه آزادی ۱۵۳ و سطح معناداری ۰,۰۰۰ بدست آمد. برای تعیین مناسب‌ترین عامل‌ها، چرخش متمایل - که با فرض همبسته بودن متغیرها انجام می‌شود - انجام شد و با توجه به ارزش‌های ویژه، عامل‌های ذکر شده در جدول (۳)، استخراج شدند. با توجه به ارزش‌های ویژه، کلیه عامل‌ها دارای ارزش بالاتر از ۰,۷ بوده که روی هم‌رفته ۷۰ درصد از واریانس توانمندسازی را تبیین معنادار می‌کند.

جدول ۳. ارزش‌های ویژه و نام‌گذاری عامل‌های ابزار پژوهش و شاخص‌های نیکویی برازش

شماره عامل	مقدار ویژه	درصد تجمعی
X1	۱۸,۷۸	۱۸,۷۸
X2	۱۸,۲۰	۳۶,۹۷
X3	۱۷,۱۳	۵۴,۱۰
X4	۱۵,۵۱	۶۹,۶۱

بنابراین، چهار عامل مشاهده شده توانسته‌اند با توان بالا، با خطای پایین و به صورت معنی‌دار، متغیر توانمندسازی را اندازه‌گیری نمایند.

تحلیل داده‌های پژوهش

در بخش توصیفی از میانگین و انحراف معیار و در بخش استنباطی از آزمون t با ارزش ثابت بهره‌گیری شد. قبل از استفاده از آزمون‌های پارامتریک باید نرمال بودن داده‌ها تأیید شود. با توجه به قضیه حد مرکزی و تعداد بالای حجم نمونه (۱۰۸ نفر) توزیع داده‌ها نرمال در نظر گرفته شد.

سؤال‌های اول تا چهارم پژوهش: توسعه‌ی اقامتگاه‌های بوم‌گردی تا چه میزان منجر به ارتقای توانمندی روانشناختی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی بهره‌برداران شده است؟ به منظور بررسی وضعیت موجود شاخص‌های توانمندسازی، از دیدگاه بهره‌برداران، از

آزمون t با ارزش ثابت استفاده شد. در این آزمون برای محاسبه ارزش ثابت شاخص‌ها، عددی که بالاترین ارزش تعیین شده برای سؤال‌های پرسشنامه را دارا بود در تعداد کل گویه‌های هر شاخص ضرب شد و نهایتاً امتیاز حاصل شده که حداکثر امتیاز آن شاخص است منهای حداقل امتیاز شاخص شده، سپس عدد حاصل شده، بر عدد ۲ تقسیم می‌شود، و نهایتاً عدد پایانی، به علاوه حداقل امتیاز شاخص می‌شود تا نمره حد وسط امتیازات حاصل شود.

جدول ۵. وضعیت موجود شاخص‌های روانشناختی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی، آزمون t با ارزش ثابت

متغیر	تعداد	میانگین تقسیم بر گویه‌ها	میانگین	انحراف معیار	ارزش ثابت	نمره t	درجه آزادی	معنی‌داری (دو دامنه)	تفاوت میانگین
اقتصادی	۱۰۸	۲,۵۰	۱۰,۰۳	۱,۵۹	۱۲	-۱۲,۷۹	۱۰۷	۰,۰۰۰	-۱,۹۶
روانشناختی	۱۰۸	۳,۴۷	۱۳,۹۰	۱,۸۲	۱۲	۱۰,۸۵	۱۰۷	۰,۰۰۰	۱,۹۰
اجتماعی	۱۰۸	۳,۰۳	۱۸,۲۲	۲,۱۰	۱۸	۱,۰۹	۱۰۷	۰,۲۷۵	۰,۲۲۲
سیاسی	۱۰۸	۲,۲۷	۹,۰۹	۱,۸۱	۱۲	-۱۶,۶۳	۱۰۷	۰,۰۰۰	-۲,۹۰

همانگونه که در داده‌های جدول (۵) مشاهده می‌شود، می‌توان دریافت که میانگین توانمندسازی اقتصادی و سیاسی از مقدار ارزش ثابت کمتر است و تفاوت میانگین با ارزش ثابت در سطح معنی‌داری $\alpha \leq 0.05$ معنی‌دار است. بنابراین وضعیت موجود شاخص‌های مذکور در حد مطلوبی نمی‌باشد. اما میانگین توانمندسازی روانشناختی و اجتماعی از مقدار ارزش ثابت بیشتر است و تفاوت میانگین با ارزش ثابت برای توانمندسازی روانشناختی در سطح معنی‌داری $\alpha \leq 0.05$ معنی‌دار است اما تفاوت میانگین با ارزش ثابت برای توانمندسازی اجتماعی در سطح معنی‌داری $\alpha \leq 0.05$ معنی‌دار نیست و به عبارتی اختلاف آنها ناچیز است. بنابراین وضعیت موجود این دو مؤلفه در حد مطلوبی می‌باشد.

سؤال پنجم پژوهش: وضعیت موجود متغیر توانمندسازی در بین بهره‌برداران مورد پژوهش چگونه است؟

به منظور بررسی وضعیت موجود توانمندسازی، از دیدگاه بهره‌برداران، از آزمون t با ارزش ثابت استفاده شد. در این آزمون مثل سؤالات قبل، محاسبه ارزش ثابت این متغیر انجام شد که نمره حد وسط امتیازات پرسشنامه ۵۴ حاصل شد.

جدول ۶. وضعیت موجود توانمندسازی، آزمون t با ارزش ثابت

متغیر	تعداد	میانگین	انحراف معیار	ارزش ثابت	نمره t	درجه آزادی	معنی‌داری (دو دامنه)	تفاوت میانگین
توانمندسازی	۱۰۸	۵۱,۳۵	۴,۴۳	۵۴	-۶,۴۲	۱۰۷	۰,۰۰۰	-۲,۷۴

همانگونه که در داده‌های جدول (۶) مشاهده می‌شود، می‌توان دریافت که میانگین توانمندسازی از مقدار ارزش ثابت کمتر است و تفاوت میانگین با ارزش ثابت در سطح معنی‌داری $\alpha \leq 0.05$ معنی‌دار است. بنابراین وضعیت موجود توانمندسازی در حد مطلوبی نمی‌باشد.

بحث و نتیجه‌گیری

توانمندسازی جوامع محلی، یکی از پیش‌نیازهای توسعه در مناطق کمتر توسعه‌یافته است. طرح‌ها و پروژه‌های اشتغال‌محور، چنانچه نتوانند منجر به توانمند کردن متولیان طرح‌ها شوند، از کارآیی لازم برخوردار نبوده و در درازمدت، پایداری لازم را حفظ ننموده و توسعه‌ی آنها، دچار چالش‌های اساسی خواهد شد. بوم‌گردی یکی از قابلیت‌هایی است که بویژه در مناطق روستایی، می‌تواند ظرفیت‌های بی‌شماری را برای جامعه‌ی هدف به فعلیت برساند. استان سیستان و بلوچستان به لحاظ دارا بودن جمعیت گسترده روستایی و موقعیت جغرافیایی منحصربفرد (کوه، دریا، کویر، آداب و رسوم منحصربفرد، صنایع دستی و...)، از قابلیت بسیار بالایی برای رونق این نوع از گردشگری برخوردار است. در طول دو سال گذشته، بسیاری از اقامتگاه‌های بوم‌گردی استان، فرایند پذیرش گردشگر را فعال نموده و پیش‌بینی شده است تا پایان سال ۹۷، تعداد اقامتگاه‌های فعال به حدود ۱۰۰ مورد برسد. در پژوهش حاضر، میزان توانمندی متولیان اقامتگاه‌های بوم‌گردی در نتیجه‌ی فعالیت آن‌ها در دو سال گذشته مورد بررسی قرار گرفته است.

بر اساس یافته‌های پژوهش، مشخص شد که سطح مؤلفه‌های توانمندسازی اقتصادی و سیاسی در جامعه‌ی محلی مطلوب ارزیابی نمی‌شود، اما مؤلفه‌های توانمندسازی روانشناختی و اجتماعی از وضعیت مناسب‌تری برخوردار است. بر این اساس، برای تقویت مؤلفه‌هایی که از موقعیت مطلوبی برخوردار نیستند، تمهیدات لازم باید اندیشیده

شود. در راستای یافته‌های ذکر شده، پژوهش‌های فرجی راد و احسانی (۱۳۹۰)، عینالی و همکاران (۱۳۹۳)، علاءالدینی و امین‌زاده (۱۳۹۳)، حیدری ساریان و ملکی (۱۳۹۴)، صالحی و همکاران (۱۳۹۷)، استرونزا و گوردیلو (۲۰۰۸)، جعفر و مائیدین (۲۰۱۲)، داس و چاترجی (۲۰۱۵)، لنائو و باسوپی (۲۰۱۶)، کوبینا و همکاران (۲۰۱۷)، مصمم و همکاران (۲۰۱۶) و نیکولیک و زیکوویک (۲۰۱۷) بر اهمیت توانمندسازیِ جوامع محلی در نتیجه‌ی توسعه طرح‌های بوم‌گردی تأکید شده است. در رابطه با نتایج پژوهش حاضر، می‌توان این‌گونه استنباط کرد که با توجه به نوپا بودن پروژه‌های بوم‌گردی، هنوز درآمد این اقامتگاه‌ها به سطح مورد انتظار متولیان آن‌ها نرسیده و به لحاظ اقتصادی، نتوانسته‌اند رضایت صاحبان کسب‌وکارها را جلب نمایند. اگر چه این روند، طبیعی بوده و برای ارائه خدمات مناسب، در گام‌های ابتدایی باید هزینه‌هایی در بخش‌های مختلف انجام شود، اما ضرورت دارد، سازمان‌های مرتبط، در دو زمینه‌ی اصلی یعنی ارائه تسهیلات مناسب و حمایتی و آموزش مهارت‌های کارآفرینی و کسب‌وکار به متولیان این عرصه، تمهیدات لازم را اندیشیده و زمینه درآمدزایی گسترده‌تر پروژه‌های بوم‌گردی را فراهم نمایند. از سوئی، سطح توانمندسازیِ سیاسی نیز مطلوب ارزیابی نشده است. بدین مفهوم که صاحبان کسب‌وکار در این عرصه، در تصمیم‌گیری‌های اداری مرتبط با این حوزه مشارکت داده نشده و فرایند اتخاذ تصمیم، هنوز از بالا به پایین است. اگر چه این روند، بطور کلی در ساختار اداری ایران نهادینه شده است و معمولاً سیستم اداری با دینفعان محلی، تعاملی دستوری دارد، اما با توجه به نوپا بودن این عرصه و نقش مهم آن در توسعه کارآفرینی و رونق اشتغال به ویژه در مناطق روستایی، ضرورت دارد، زمینه حضور و مشارکت فعالانه کارآفرینان بوم‌گردی در فرایند تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری در این حوزه بیش از پیش مهیا شود.

در نقطه‌ی مقابل، نتایج ارزیابی مؤلفه‌ها حاکی از آن است که توانمندسازیِ روانشناختی تا حدود زیادی پیامدهای مثبت و مؤثری بر جامعه محلی گذاشته است. این مسأله از این منظر دارای اهمیت است که در نگاه ظاهری و شناخت عمومی، استان سیستان و بلوچستان، منطقه‌ای خشک، کویری و فاقد هر گونه جاذبه‌ی توریستی و گردشگری است. اما با واکاوی عمیق‌تر، آشکار می‌شود که یکی از پرجاذبه‌ترین استان‌های کشور به لحاظ توسعه بوم‌گردی می‌باشد. چرا که اولاً مناطق روستایی، محل اصلی

ایجاد اقامتگاه‌های بوم‌گردی هستند. از این منظر، استان سیستان و بلوچستان، با دارا بودن بیش از نیمی از جمعیت روستایی (از کل جمعیت استان)، استعداد‌های بی‌شماری برای توسعه گردشگری محلی و بوم‌گردی دارد. اگر چه در گذشته، حتی جامعه بومی ساکن در مناطق روستایی به این پتانسیل‌های بالقوه واقف نبوده و بهره‌برداري مناسبی از آن‌ها نشده است، اما با رونق نسبی اقامتگاه‌ها در سالیان گذشته، ساکنان بومی به لحاظ روانشناختی، به این سطح از اعتماد و شناخت رسیده که پتانسیل‌های محلی را کشف و برای ایجاد ارزش افزوده از آن‌ها سرمایه‌گذاری نمایند.

همچنین، یافته‌ها حکایت از وضعیت مطلوب مؤلفه‌ی توانمندسازی اجتماعی در اثر توسعه‌ی بوم‌گردی دارد. این وضعیت نیز می‌تواند متأثر از ساختار اجتماعی در مناطق روستایی استان سیستان و بلوچستان باشد. این ساختار، عمدتاً مبتنی بر مناسبات قومی، طایفه‌ای و متأثر از بافت فرهنگی و باورهای محلی است. بدین مفهوم که اکثریت زیرمعیارهای این مؤلفه، به‌طور طبیعی در میان ساکنان مناطق روستایی وجود داشته و قرار گرفتن اکثریت افراد هر روستا در ذیل پایگاه اجتماعی «قوم» منجر به انسجام اجتماعی بیشتر در این مناطق شده است.

پیشنهاد به سیستم اداری

رشد و توسعه‌ی بوم‌گردی مثل سایر پدیده‌ها در هر حوزه‌ای، باید در یک چارچوب منطقی و قاعده‌مند صورت گیرد. توسعه‌ی این حوزه و ارتقای پایداری آن، به شدت متکی به محیط پیرامونی (فرهنگی، اجتماعی، طبیعی) است که اقامتگاه‌ها در آن قرار دارند. بر این اساس، لازم است صرفاً رشد کمی در این حوزه مدنظر نبوده و مبتنی بر رویکرد عرضه و تقاضا، بهترین و مستعدترین مکان‌ها، شناسایی و حمایت‌های لازم برای تقویت و پایداری آن‌ها صورت گیرد.

پیشنهاد به محققان آتی

از آنجایی که توسعه‌ی گردشگری و به‌طور خاص بوم‌گردی، علاوه بر خلق مزیت در ابعاد مختلف برای ساکنان محلی، ممکن است پیامدها و آثار منفی محیطی را نیز موجب شود، به محققان آتی پیشنهاد می‌شود، در مناطقی که بوم‌گردی در سطح وسیع‌تری

توسعه یافته است، به ارزیابی آسیب‌ها و پیامدهای منفی این پدیده بپردازند. مطابق بررسی ادبیات پژوهش، پیامدهای بوم‌گردی در سه حوزه اصلی قابلیت بررسی دارد. اثرات محیطی، اقتصادی و فرهنگی - اجتماعی^{۱۴}. به محققان این حوزه، توصیه می‌شود، به تبیین بیشتر این پیامدها در محیط‌هایی که با رشد بوم‌گردی مواجه بوده‌اند، بپردازند.

پی‌نوشت‌ها

۱. بر اساس سرشماری نفوس و مسکن سال ۹۵، جمعیت این استان با ۱۹ شهرستان به ۲ میلیون و ۷۷۵ هزار و ۱۴ نفر شامل ۷۰۴ هزار و ۸۸۸ خانوار رسیده است. از این آمار، یک میلیون و ۴۲۷ هزار و ۳۳۲ نفر شامل ۷۱۵ هزار و ۶۱۸ نفر مرد و ۷۱۱ هزار و ۷۱۴ نفر زن، ساکن نقاط روستایی استان هستند.
۲. زاهدان کهنه، دهانه غلامان، قلعه رستم، آتشکده کرکویه، کوه خواجه، شهر سوخته و قلعه سام، برخی از آثار باستانی و میراث فرهنگی زاابل هستند. بیت رهبری در دوران تبعید، قلعه ناصری، قلعه بمپور، باغ خالصه، قبرستان اسپیدژ و قلعه دامن، برخی از شاخص‌ترین آثار باستانی شهرستان ایرانشهر هستند. تپه مهتاب خزانه، موزه زنده سفال کلیورگان به عنوان اولین روستای آسیا و اقیانوسیه که در سال ۱۳۹۶ به عنوان دهکده جهانی سفال، ثبت یونسکو شد، مسجد جامع دژک، قلعه سب، قلعه کنت، سنگ نگاره‌های نگاران و تپه نمکی نیز برخی از آثار باستانی و میراث فرهنگی شهرستان سراوان هستند. در شهرستان چابهار نیز آثار باستانی فراوانی وجود دارد که از جمله شاخص‌ترین آنها می‌توان به مسجد جامع تیس، روستای تیس، قلعه پرتقالی‌ها، قلعه پیروزگت، موزه محلی و زیارتگاه سید غلامرسول اشاره کرد.
۳. بیابان لوت به عنوان نخستین اثر ایران در فهرست میراث طبیعی یونسکو و دومین اثر از سیستان و بلوچستان، در چهلمین اجلاس کمیته میراث جهانی یونسکو در ۲۸ تیر ۱۳۹۶ ثبت شد.
۴. قله ۴۰۵۰ متری تفتان، بعنوان بام شرق ایران با داشتن قله مرتفع، ارتفاعات سر به فلک کشیده، دره‌ها، غارها، آبشارها، طبیعت بکر، باغات سرسبز و دهها ظرفیت دیگر، پتانسیل‌های بی‌شماری جهت رونق گردشگری و توسعه بوم‌گردی در این منطقه دارد.
۵. رودخانه سرباز به عنوان یکی از پر آب‌ترین رودخانه‌های جنوب سیستان و بلوچستان با چشم اندازهای بدیع، زیست‌گاه تمساح پوزه کوتاه ایرانی (گاندو) است و جذابیت خاصی برای گردشگران دارد.
۷. چابهار در زمستان، گرم‌ترین و در تابستان، سردترین شهر ایران است. سواحل دریای عمان، از بکرترین و جذاب‌ترین سواحل ایران است که در امتداد آن، روستاهای بسیار زیادی وجود داشته که علاوه بر این ظرفیت، پتانسیل‌های متعددی برای توسعه بوم‌گردی دارند. کوه‌های مریخی و یا مینیاتوری نیز یکی از جذاب‌ترین پدیده‌ها در امتداد این سواحل هستند. کوه‌های مینیاتوری یکی از جاذبه‌های منحصر به فرد و بسیار زیبای منطقه چابهار است که آسمان این نقطه قابلیت رصد همزمان چهارده صورت فلکی را دارد.
۷. ۴۲ اثر صنایع دستی سیستان و بلوچستان نشان ملی و چهار اثر نشان یونسکو دارند.
۸. در حال حاضر، ۱۵ اقامتگاه بوم‌گردی در استان سیستان و بلوچستان، فعالیت می‌کنند. اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، برای توسعه بیشتر این صنعت در استان، شعار «هر خانه روستایی، یک اقامتگاه بوم‌گردی» را در دستور کار خود قرار داده است. مطابق آمار این اداره‌ی کل، تاکنون حدود ۷۵ نفر به صورت مستقیم در طرح‌های بوم‌گردی، شامل راهنما، آشپز، تولید کننده صنایع دستی، ناوای محلی و نظایر آن

مشغول فعالیت هستند.

- 9 . Ecotourism
- 10 . The International Ecotourism Society
- 11 . Empowerment
- 12 . Boosterism

۱۳. آزمون بارتلت (Bartlett) آزمونی است که از آن جهت بررسی کفایت نمونه‌ها در تحلیل عاملی اکتشافی به کار می‌رود. بعد از اجرای تحلیل عاملی اکتشافی با نرم‌افزار SPSS محاسبات مربوط به آزمون بارتلت و کفایت مدل در اولین خروجی ظاهر می‌شود.

۱۴. برای مطالعه‌ی بیشتر، رجوع شود به: (Das & Chatterjee, 2015).

منابع

- حیدری ساربان، وکیل و ملکی، ابودر (۱۳۹۳)، ارزیابی نقش گردشگری روستایی در توانمندسازی اجتماعی روستایی (مورد مطالعه: روستای ده زیارت، شهرستان بوانات، استان فارس)، نشریه توسعه محلی (شهری و روستایی)، دوره ۶، شماره ۲، صص ۲۷۹-۲۹۸.
- صالحی، صادق؛ ابراهیمی، لیلی؛ فتاحی، ناصر (۱۳۹۷)، مشارکت محلی و توسعه بوم‌گردی (مطالعه موردی روستای جنت رودبار)، فصلنامه علمی - پژوهشی آموزش محیط زیست و توسعه پایدار، دوره ۶، شماره ۳، صص ۱۳۶-۱۲۱.
- علاءالدینی، پویا و امین‌زاده، نینا (۱۳۹۳)، توسعه گردشگری در روستای گرمه استان اصفهان: تحلیل نقش تسهیل‌گر و پایداری فعالیت‌ها، نشریه توسعه محلی (شهری و روستایی)، دوره ۶، شماره ۱، صص ۴۹-۷۰.
- عینالی، جمشید؛ جعفری، غلامحسین؛ تبیره، اسماعیل (۱۳۹۳)، ارزیابی نقش اکوتوریسم در توسعه‌ی مناطق روستایی (مطالعه‌ی موردی: دهستان اورامان تخت-شهرستان سروآباد)، نشریه برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، دوره ۳، شماره ۹، صص ۲۱۱-۱۹۱.
- فرجی راد، عبدالرضا و احسانی، افسانه (۱۳۹۰)، بررسی تأثیر اقامتگاه‌های محلی (خوشه‌سار بوم‌گردی) بر ارتقاء سطح زندگی جامعه محلی (با تأکید بر روستای «گرمه» و «شیب دراز»، نشریه جغرافیای سرزمین، دوره ۸، شماره ۳۰، صص ۶۳-۷۷).
- مهرگان، محمدرضا (۱۳۸۳)، پژوهش عملیاتی پیشرفته، تهران: انتشارات کتاب دانشگاهی.
- Adu-Ampong, E. A. (2017). Divided we stand: Institutional collaboration in tourism Planning and development in the Central Region of Ghana. *Current Issues in Tourism*, 20(3), 295-314.
- Akama, J. (1996) Western environmental values and nature-based tourism in Kenya. *Tourism Management* 17 (8), 567-74.
- Ars, M.S., Bohanec, M. (2010). Towards the ecotourism: a decision support model for the assessment of sustainability of mountain huts in the Alps. J.

- Environ.Manage.* 91, 2554–2564.
- Arsic, S., Nicolic, D., Zivcovic, Z. (2017). Hybrid SWOT - ANP - FANP model for prioritization strategies of sustainable development of ecotourism in National Park Djerdap, Serbia, *Forest Policy and Economics*, 80. Pp.11–26.
- Bjork, P., (2000). Ecotourism from a conceptual perspective, an extended definition of a unique tourism form. *Int. J. Tour. Res.* 2 (3), 189–202.
- Black, R., & Cobbinah, P. B. (2016). Local attitudes towards tourism and conservation in rural Botswana and Rwanda. *Journal of Ecotourism*, 1–27.
- Brandon, K., (1996). Ecotourism and conservation: a review of key issues. In: Environment Department Papers., pp. 33.
- Bunruamkaew, K., Murayama, Y., (2012). Land use and natural resources planning for sustainable. Ecotourism using GIS in Surat Thani, Thailand. *Sustainability*, 4, 412–429.
- Charnley, S. (2005). From nature tourism to ecotourism? The case of the Ngorongoro Conservation Area, Tanzania. *Human Organisation*, 64(1), 75–88.
- Chiu, Y.-T.H., Lee, W.-I., Chen, T.-H., (2014). Environmentally responsible behavior in ecotourism: antecedents and implications. *Tour. Manag.* 40, 321–329.
- Cobbinah, P. B. (2015). Contextualising the meaning of ecotourism, *Tourism Management Perspectives*, 16. PP. 179–189.
- Cobbinah, P. B. (2015). Local attitudes towards natural resources management in rural Ghana. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 26(3), 423–436.
- Cobbinah, P. B., Black, R., & Thwaites, R. (2015). Biodiversity conservation and livelihoods in rural Ghana: Impacts and coping strategies. *Environmental Development*, 15, 79–93.
- Cobbinah, P.B., Amenuvor, D., Black, R., Pephrah, C. (2017). Ecotourism in the Kakum Conservation Area, Ghana: Local politics, practice and outcome, *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, (20). pp. 34-44.
- Cole, S. (2006). Information and empowerment: The keys to achieving sustainable tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 14(6), 629–644.
- Das, M; Chatterjee, B. (2015). Ecotourism: A panacea or a predicament? *Tourism Management Perspectives*, 14. Pp.3–16.
- Das, M & Chatterjee, B. (2015), Ecotourism: A panacea or a predicament? *Tourism Management Perspectives*.
- Donohoe, H. M., & Needham, R. D. (2006). Ecotourism: The evolving contemporary definition. *Journal of Ecotourism*, 5(3), 192–210.
- Drumm, A., Moore, A., Sales, A., Patterson, C., Terborgh, J.E., (2004). The business of ecotourism management and development. Ecotourism Development – A Manual for Conservation Planners and Managers, vol. 2. The Nature Conservancy: Arlington, Virginia, USA.

- Epler Wood, M. (2002). Ecotourism: Principles, practices and policies for sustainability.
- Fung, T., Wong, F.K.K., (2007). Ecotourism planning using multiple criteriaevaluation with GIS. *Geocarto Int.* 22 (2), 87–105.
- Honey, M. (2008). Ecotourism and Sustainable development: Who owns paradise? (2nded.). Washington, D.C.: Island Press.
- Jaafar, M; Maideen, S. A. (2012). Ecotourism-related products and activities, and the economic sustainability of small and medium island chalets, *Tourism Management*, 33, pp. 683-691.
- Jeong, J.S., García-Moruno, L., Hernández-Blanco, J., Javier Jaraíz-Cabanillas, F., (2014). An operational method to supporting siting decisions forsustainable rural second home planning in ecotourism sites. *Land Use Policy*, 41, 550–560.
- Kagarama, J., Bizoza, A., & Kayigamba, C. (2012). Assessment of Performance of the Revenue Sharing Implementation during 2005–2010. Kigali: Rwanda Development Board.
- Lenao, M., & Basupi, B. (2016). Ecotourism development and female empowerment in Botswana: A review, *Tourism Management Perspectives*, 18, pp. 51–58.
- Liu, C., Li, J., Pechacek, P., (2013). Current trends of ecotourism in China's nature reserves: a review of the Chinese literature. *Tour. Manag. Perspect.* 7, 16–24.
- Mayaka, M.A., Prasad, H., (2012). Tourism in Kenya: an analysis of strategic issues and challenges. *Tour. Manag. Perspect.* 1, 48–56.
- Mosammam, H.M., Sarrafi, M., Tavakoli Nia, J., Saman Heidari, S. (2016). Typology of the ecotourism development approach and an evaluation from the sustainability view: The case of Mazandaran Province, Iran, *Tourism Management Perspectives*, 18, pp.168–178.
- Nilsson, M., Griggs, D., & Visbeck, M. (2016). Map the interactions between sustainable development goals: Mans Nilsson, Dave Griggs and Martin Visbeck present a simple way of rating relationships between the targets to highlight priorities for integrated policy. *Nature*, 534(7607), 320–323.
- Nyuapane, G.P., & Poudel, S. (2011). Linkages among biodiversity, livelihood and tourism. *Annals of Tourism Research*, 38(4), 1344–1366.
- Okazaki, E. (2008). A community-based tourism model: Its conception and use. *Journal of Sustainable Tourism*, 16 (5), 511.
- Ramos, A. M., & Prideaux, B. (2014). Indigenous ecotourism in the Mayan rainforest of Palenque: empowerment issues in sustainable development. *Journal of Sustainable Tourism*, 22(3), 461–479.
- Ross, S., & Wall, G. (1999). Ecotourism: Towards congruence between theory and practice. *Tourism Management*, 20, 123–132.
- Ross, S., Wall, G., (1999). Ecotourism: towards congruence between theory and practice. *Tourism Manag.* 20 (1), 123–132.

- Ryngnga, P.K., (2008). Ecotourism prioritization: a geographic information system approach. *South Asia J. Tourism Herit.* 1 (1), 49–56.
- Scheyvens, R. (1999). Ecotourism and the empowerment of local communities, *Tourism Management*, 20, pp.245-249.
- Sirakaya, E., Sasidharan, V., Sonmez, S., (1999). Redefining ecotourism: the need for a supply-side view. *J. Travel Res.* 38 (2), 168–172.
- Southgate, C. (2006). Ecotourism in Kenya: The vulnerability of communities. *Journal of Ecotourism*, 5(1 & 2), 80–96.
- Stone, M., & Wall, G. (2004). Ecotourism and community development: Case studies from Hainan, China. *Environmental Management*, 33(1), 12–24.
- Stronza, A. Gordillo, J. (2008). Community view of Ecotourism, *Annals of Tourism Research*, Vol. 35, No. 2, pp. 448–468.
- Strzelecka, M., & Wicks, B. E. (2015). Community participation and empowerment in rural post-communist societies: Lessons from the leader approach in Pomerania, Poland. *Tourism Planning & Development*, 12(4), 381–397.
- Strzelecka, M., Boley, B. B., & Woosnam, K., K. (2017). Place attachment and empowerment: Do residents need to be attached to be empowered? *Tourism Research Annals of*, No, 66, pp. 61–73.
- The International Ecotourism Society (2013). *What is ecotourism?* (<http://www.Ecotourism.org/what-is-ecotourism>) Accessed 22 June 2013.
- TIES (2013). *What is ecotourism?* <http://www.ecotourism.org/what-is-ecotourism> (Retrieved 22/06/2013). UNEP, New York: United Nations Publications.
- Timothy, D. J. (2007). *Empowerment and stakeholder participation in destination communities* tourism. In A. Church & V. T. Coles (Eds.), *Tourism, power and space* (pp. 203–216). London: Routledge.
- Weaver, D., (2001). Ecotourism as mass tourism: contradiction or reality? *Cornell Hotel Restaurant. Adm. Q.* 42, 104–112.
- Wilkinson, P. and Pratiwi, W. (1995) Gender and tourism in an Indonesian village. *Annals of Tourism Research* 22 (2), 283–99.
- Zimmerman, M. A., & Zahniser, J. K. (1991). Refinements of sphere-specific measures of perceived control: Development of a sociopolitical control scale. *Journal of Community Psychology*, 19(2), 189–204.

**Evaluation of the effects of ecotourism
empowering components on the network of
beneficiaries**

Nour Mohammad Yaghoubi

Abdolbaset Morad Zadeh

Abbas Arab

Abstract

Ecotourism is one of the new approaches to tourism development, especially in rural and nomadic areas. The Sistan and Baloochestan Province with 51% of rural and nomadic population, in the last population and housing census has countless capacities, especially in terms of customs, local subcultures, handicrafts and natural and geographical capacities. The purpose of this study is to assess the capacity of coastal resorts' entrepreneurs and stakeholders (beneficiaries) who are engaged in ecotourism activities in the area. The research statistical population consisted of all 108 beneficiaries and active forces who worked in abandoned resort area of Sistan and Baluchestan province. The analysis of descriptive statistics; the mean and standard deviation ,and the inferential statistics; t-test with constant value, show that there are some improvements in psychological and social empowerment of beneficiaries, but, the effect indices of economic and political ecotourism empowerment have not improved..

Keywords: Ecotourism, tourism development, empowerment, local residents